

A hatalom gyermekkori játszótársa

A SZÚZAI MENYEGZŐRŐL

Sütő András organikusan építi életművét: pályájának eddigi szakaszán legjelentősebb műveinek hosszú belső érlelődési folyamata tűnik elénk. Az olykor kétféle három évtizeddel korábban felvillanó motívumok jelentős átalakuláson mennek keresztül az idők folyamán; egyre összetettebb művészi formát nyernek, s metamorfózisokkal pontosan jelzik az írói szemlélet alakulását és a történelem változását. Sütő András népsorsot vigyázó, közösségi gondokban izzó író: az egyes motívumok történeti változásai a nemzetiségi helyzettudatnak, az írói szemlélet közösségi perspektíváinak, sorsértelmezésének is újabb és újabb változatait, minőségeit tárják fel. Közismert példa gyanánt talán elég a *Háromnegyedes ész — Félrejáró Salamon — Anyám könnyű álmot ígér* fejlődésvonalára utalni, melynek során a korai humoros-szatirikus novella szintetikus karakterű regénnyé formálódott. A festészetben Cézanne óta igen gyakori az, hogy a művész ugyanazt a motívumot különböző korszakaiban megfesti, így például a más-más korszakaiban festett önarcképek egész művészi, világszemléleti, közérzetbeli fejlődését, változását bemutatathatják. Különösen érvényes ez azokra az esetekre, amikor maga a tárgy nem érint közvetlenül bennünket, amikor informatív értéke elhanyagolható, mert a tárgy közismert. Ilyen esetben szinte modellszerűen az írói szemlélet megnyilatkozásának eszközévé minősül a téma. Az újrafeldolgozásnak természetesen sokféle egyéb művészi oka is lehet. Előfordul, hogy a két változat között nem szemléleti jellegű a különbözőség, hanem műfaji vagy mennyiségi. Az első változat is tökéletes a maga nemében, mégis tovább izgató a téma az író, mert úgy érzi — újabb tapasztalatainak, élményeinek fényében —, hogy az adott témában további művészi-eszmei lehetőségek rejlenek, s ezek újabb kifejezésért követelődnek. Bár a műnemi határok meglehetősen elbizonytalanodtak az idők folyamán, mégis vitathatatlan, éppen a tartalom és forma interakciójának törvénye értelmében, hogy minőségileg azonos vagy egészen közeli szemléleti aspektusú, azonos témájú, de más műnemű művek jelentése és esztétikai hatása eltérő. Mások a hangsúlyok, arányok, s szükségképpen módosul maga az anyag, a tárgy is. Így van ez Sütő András esszéjének (*Perzsák*, 1973) és drámájának (*A szúzai menyegző*, 1981) esetében is.

Nagy Sándor szúzai menyegzőjéről már diákkorában olvasott Sütő András, de miként azt visszaemlékezve megállapítja, ez csupán arra szabadította fel akkor képzeletét, hogy a „híres eseményt bearanyozza az otthoni lakodalmak mesés varázsával”. A szúzai eseményekhez az otthoni lakodalmak ünneplős képzetei kapcsolódtak tízezerszeres örömmel, erotikus-kaján attitűdnek a hangulatával. A későbbi értelmezésnek nyoma sincs tehát a korai motívumban. S ez így természetes. Később, amikor Sütő András az ötvenes évek közepén elszánt és átgondolt küzdelmet kezd a szemiatizmus ellen, s önmaga szemléleti mélyülésének és a valóság összetettebb és igaz megmutatásának igényét jelenti be, olyasféle világnézet-, világpépítő görög korszakot tart, mint Németh László. Egy időre a görögség bűvárlásába mélyed, s ha nem is teremt ebből akkor olyan filozófiai koncepciót, mint Németh László a harmincas évek elején — képtelenség is lett volna ez az ötvenes évek stoplám pámpás korszakában —, a görög motívumok eleven világszemléleti forrásként mutatkoznak. Sütő András későbbi pályáján. Szemléleti indítékként jelentkeznek a *Káin és Ábel*-ben, behálózják az *Anyám könnyű álmot ígért*: mintegy a Németh László-i mitikus csóva erejével állítja oda a görög mértéket egyetemes példa és távlat gyanánt a

későbbi kultúra más elemeivel együtt a lesántított, megbéklyózott pusztakamarási világ mögé. Kibontatlanul még, de már itt föl villan Nagy Sándor alakja is, jelezve a téma belső érlelődését, összekapcsolódását az ember és a hatalom között, a hetvenes évek folyamán lenyűgöző erővel megjelenő lét- és erkölcsfilozófiai kérdéseivel. Az *Anyám könnyű álmot ígér* olyan összegzés Sütő András pályáján, amelyik első korszakainak társadalmi-történelmi optimizmusát is asszimilálja még a drámai karakterű életanyagba. A sok szenvedés, gátoltság tragikumába a túlélés derűjével is átszíneződik. A hetvenes évek esszéiben és nagy tragédiáiban ez a derű kizárólag az álmok, képzelődések szférájában jelenik meg. A nemzetiségi helyzettudat jelentős változását is kell ebben látnunk. Az életanyagot a közösségi létben gyökerező közérzet, s az abból táplálkozó, azt megítélő, mérlegelő gondolat alakítja. S a reménység egyre inkább a tényekkel való szembenézés bátorságának kérlelhetetlen keménységében mutatkozik meg: Nem a külső tényekből táplálkozik, hanem az erkölcsben nyeri meg a védtelenség szabadságát. A gondolat nagyobb mélységekbe merészkedik és általánosabb érvényű következtetésekre tör, az illúziótlan bátorság pedig szinte hívja a drámai formát, miközben az író jobban vigyázza már az egyetlen ember személyes sorsát is. Az *Anyám könnyű álmot ígér* nagyobb gondolati igényre készített és bátorító mű is Sütő András pályáján: következő írásaiban ennek a regénynek a drámai-filozófiai szála bontakozik ki nagy erővel, s jelentéktelenné szorul vissza ennek anekdotikus attitűdje, helyesebben később az anekdotikus elem is drámai funkciót nyer. Ennek a gondolati mélyülésnek és elkomorulásnak a jelei két kitűnő esszében (*Nagyenyedi fügevirág, Perzsák*) tüntek fel először a *Rigó és apostol*-kötet „úti jegyzetei”-nek betetező folytatásai gyanánt és jellegzetes példáként a sütői reflektív esszének, melyben az érzékletesen megjelenített tárgyi világ a hozzáfűzött személyes érdekű, szubjektív sugárzású, de bölcséleti irányú és igényű reflexiók révén hatalmas perspektívákat nyer, általános, egyetemes eszmék, törvények érzékletes megjelenítésévé válik. Ezt az egyetemes érvényt erősíti fel a tényeket át-poetizáló, lirizáló szimbolikus sugárzású képes beszéd. A *Perzsák* parabolisztikus történelmi esszé, melyben a megjelenített történelmi anyag a reflexiók révén válik izzóan egyetemes és mai jelentésűvé, példázaterejűvé. Az esszé tárgyi anyaga egy perszopoliszi utazás élményétől fölizzítva nagyjából kronologikus rendben eleveníti fel a történelem eseményeit, a helyszín sugallatait az időszámítás előtt 480-tól, Xerxész szalamiszi vereségétől 323-ig, Nagy Sándor haláláig. A történetnek azonban rendkívül gazdag bölcséleti, erkölcsfilozófiai horizontot teremt. Az egyes események szinte csak ürügyként szolgálnak ahhoz, hogy Sütő András „a hatalmi jóllakottság mindenkor falánkságáról”, a történelmi tények illuzorikus átfestéséről, a feltételezés tényé minősítéséről, a helytartói alázatról, szolgálalekedésről, a „hűségsküvések ügetőversenyéről”, a hatalom pusztító önistenítéséről, örültségéről, az erőszak nyílt és farinált változatairól elmélkedhessen. Maga a létezés torzul el végzetesen, mert a hatalmi mámor kizárja az őszinte szót, kiirtja az igaz vélekedést. Nagy Sándor „a mindent görögbe olvasztó szándék agresszivitását” hozza, nyelvi, nemzetiségi megkülönböztetést, haza helyett pedig kohót teremt szisztematikus beolvasztásával, megsemmisítésével mindannak, ami más, ami különbözni mer, ami vállalni szeretné a maga identitását. S mindezt szinte problémátlanul teszi lehetővé a leigázottak egymással versengő szolgálalkúsága: „a kezdeti képmutatás agresszív ragaszkodással változott”, az adókedvezmények is nagyobb erőnek bizonyultak, mint az ősök szelme és a filozófia, mint önmaguk megőrzése.

Az esszében Sütő András kitűnő leleménnyel mutatja be a bekebelezés igazi ideológiáját: a hatalmi cinizmust ironikus egyenes beszédben jeleníti meg. Így a megsemmisítés az ajándékozás nyelvi formáját veszi fel: megengedjük, hogy nyelvünket használj, isteneinket imádd, nekik áldoz. Hasonló nyíltsággal fejt ki Nagy Sándor a katonáinak, hogy miért kell „vértünk névelnünk”, nyelvi különbözőségüktől is megfosztani a legyőzötteket: „Míg egy népnek titkai vannak: véglegesen nincs meghódítva.” Kilátástalanul komor ez a kép. Hatalmi örültség és önmagukat buzgalommal feladó meghódítottak polarizációja a világ. A bemutatás és értelmezés

szféráiból ki-kiszóló írói személyesség is hangsúlyozza ezt, Sütő András nem áll oda a csoportképhez mosolyogni, szigorú történelmi szél metszi a hangulatát. Szűzát pedig a menyegzői parancs miatt magában gyászba borítja. Amiben egykor gyermeki képzéssel a hatalmas lakodalmi sokadalmat és vigalmat vélte látni, most az erőszak, a kényszerszemélyiségek, elemi emberi normákat, igényeket széttipró örületét ismeri fel.

A *Perzsákban* Sütő András mégis talál feloldó, reménykedő lehetőséget is a legigazottak számára: megszólal az időbe vetett bizalom, az „ahogy lehet”-ellenállás értelme, az *Anyám könnyű álmot ígér*ből ismerős eszmének („a fű lehajlik a szélben és megmarad”) a perszopoliszi eseményekből épített változata. A konokul ellenálló Bétisz éppúgy elpusztul, mint az igazságot — bár csak jószándékú példázatban — megemlítő Kalliszthenész, de megmaradnak és a tartós ellenállás bázisaivá lesznek a „nászéjszakás offenzíva” áldozatai, az erőszakkal anyává tett nők, akiket végső soron a legbarbárabb kényszer sem tudott megtörni: „Utolsó mentsvárunkba: az anyanyelv védősáncai mögé menekültek. Immár egyetlen és utolsó szövetségeseinkre: az Időre utalva...” A történelem segíti ezt a gondolatmenetet: Nagy Sándor hirtelen halála, hadainak szétszóródása, lerongyoltan való visszavonulása, az elnyomott nemzetiségek sorozatos lázadásai, önmaguk újra vállalása biztató távlatot ad a példázatnak: amikor az elnyomottak megtették a hosszú utat „a megfélemlítettségtől az első szabad mozdulatig” — a görögnek szánt „barbár” perzsa gyerekek „anyjuk nyelvén csiripeltek már, mint a tanítómesék parányi madarai, melyek egykor az oroszlánt megették...” A példázat értelme az erőszak és pusztítás ellenében megszólaló bizalom a nép leválthatatlanságában, a „legalsóbb néprétegek identitás-őrző erejében, s az idő, a történelem igazságosító rendteremtésében. Ilyen értelemben felhívás is önmagunk okos megőrzésére bármely körülményben. A globális, a közösség egészében gondolkodó, hosszú távon szemlélődő, a következményeket, a történelem későbbi alakulását is számbavevő írói szemlélet így oldja, emeli reménykedéssé és biztatássá a barbár tényeket is. Igazolja a „kőhajító gépek ellen a paritytyás küzdelmet”, az oroszlánnal szemben a „parányi madarakat”. Pédázatok, tanítómesék intelmeit hívja segítségül a remény igazolására, építésére. Éppen ezen a ponton van lényeges szemléleti különbség a *Perzsák* és *A szűzai menyegző* között. A dráma eleven, személyes sorsokká jeleníti a történelmet, s ezzel az események megsokszorozott és új aspektusú vizsgálatát, értelmezését teszi lehetővé, másrészt éppen az eleven, élő személyek miatt időben egy pontra koncentrálna az eseményeket, az esszénél jóval kielezetebb, tragikusabb következményeket mutat. Jellemző a téma felfogásának koncepcionális változása: a drámából teljességgel hiányzik az esszé központi, kulmináns példázata, hiányoznak a nemzeti identitást altatódalokba menekítő anyák, s nem szólalnak meg anyanyelvükön a gyermekek sem. Az idő sem áll feltétlenül hű szövetségesként a küzdő emberek mellé. Nagy Sándor halála nem a hódítás végét jelenti, örökébe olyan helytartók lépnek, akik aligha lesznek különbek nála. Mintha a *Perzsák* befejezésének reménykedése, bizodalma az írói szemléletben kiegészült volna Illyés Gyula *Tiszták* című drámájának döbbenetével: igenis kiírható egy nép. De Sütő András kérdésselvetése más: egy adott helyzet magatartás-módjaira, s azok megítélésére irányul.

A *szűzai menyegző* jellegzetes középpontos dráma. Az első felvonás bemutat egy situációt, melyben hatalmas drámai energiák, konfliktuslehetőségek feszülnek, s ezek a dráma folyamán kibontakoznak, kiterelbelyesednek, nagy erővel törnek egymás ellen. A *szűzai menyegzőt* az teszi nehéz drámává, hogy az alapsituáció konfliktusrendszere sokágú, s ezek az ágak szövevényesen egymásba vannak ékelődve, bonyolódva. Az események mozgatója az önistenítő hatalmi téboly álórcás, félelmi légkört teremt, ebben a mímelés és az őszinte szó sztváltasztása különösen nagy gond, többnyire mégis egzisztenciális kérdés. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a *Káin és Ábel* fő konfliktusa olyan erővel szervezte anyagát, hogy minden mellékmotívum egyértelműen és közvetlenül abból fakadt vagy arra irányult. Ez egyenes vonalú és világos drámai cselekményt teremtett. Élesen

polarizált: Münzer vagy Luther útja-e a járható az igazságkereső Kolhaas számára; a dogmatikus hatalom és a nyitott szellem ütközése, illetve a megalázkodás vagy a fölemelt fejű emberi méltóság feloldhatatlan ellentéte mutatkozott meg. Végső soron *A szűzai menyegző*ben is minden motívum a fő konfliktus — Parménion viszonya a hatalomhoz — sugárkörébe kapcsolódik, de az egyes mellékonfliktusok sokkal nagyobb önállóságot nyernek, életszerűen kidolgozottabbak, sokkal nagyobb számban jelennek meg, mint a korábbi drámákban. Ily módon a dráma hálózat-szerű, a helyzet teljes bonyolultságát egyszerre jeleníti meg. A struktúra világos, de nagyon összetett, sokrétű. Parméniont gyermekkori barátság fűzi Nagy Sándorhoz, mindeddig hűségesen mellette állt, s a barátság jogán hibáira is figyelmeztette. Most azonban Alexandrosz hatalmi örületében önmagát istenné avatztatja, feleségül veszi legyőzött ellenfelének, Dareiosznak a feleségét, Roxanét. Meghirdeti a szűzai menyegzőt, helytartóinak — így Parménionnak is — előírja, hogy kit vegyenek feleségül, s kiadja a jelszót, „nem a perzsákat szeretjük kevésbé, hanem a velük való egyesülést jobban”. A dráma fő konfliktusa abból ered; hogy Parménion mindezt nyíltan örülségnak minősíti, zsákutcának nevezi, s vélekedését nem rejti véka alá, s mivel egyenesen beszél, leleplezi azt a légbört és rendszert, melyben a lenyelt vélekedésektől sorvadnak el az emberek. Mindezt Alexandrosz iránti ragaszkodásból s a hellén birodalom érdekében teszi. Eddig a tények tiszteletét tartotta Alexandrosz és a görög—macedón birodalom legfőbb erejének, Alexandrosznál is tiltakozik tehát a történelem előre elrendelése ellen. Hűségét méregpróbával teszi vitathatatlanná, de egyértelműen megtagadja a házassági parancsot: „Hatalmi kiutalásra élelmet, fegyvert, ruhát vételezek: nem asszonyt!” A neofita módon hűségvallomást tevőknel pedig jobban becsüli Bétiszt, a konok ellenállót. Ezt a főkonfliktust már az első felvonásban tucatnyi egyéb ellentét erősíti és módosítja: az őrség — bár hűséget mímel — még őrzi perzsa mivoltát és nevét, a hellén beolvásztás eszméjével, nagy-lelkű „magunkba fogadjuk” szölamával szemben az őrségparancsnok — aki később meg is szökik — őseik mondását idézi: aki nevet cserél, lelket cserél. A hűség-mutatványosokkal szemben hírt kapunk Bétisz ellenállásáról. Az önmagukat feladó, boldogan a menyegzőre készülő perzsa nőkkel szemben Bétisz lánya, Éanna ellenállása magasodik fel. Parménion méregpróbája leleplezi a helytartók magatartását, kiderül az is, hogy Demetriosz gyűlöli Parméniont. Éanna és Parménion kölcsönösen megtetszenek egymásnak, még mielőtt ismernék Alexandrosz rájuk vonatkozó házassági parancsát. Demetriosz megalázza Éannát. Parménion szemébe mondja Roxanénak, hogy a „sok nép koldustarkasága” helyett Alexandrosz utasítására és a saját meggyőződése ellenére kell „a hellén szellem egységét” dicsérnie. Éanna megátkozza az összes hellént. Az első felvonás eme konfliktusláncolatából egyértelmű, hogy Parménion lényegesen különbözik a hellén hódítóktól, sőt szembekerült azzal a hatalommal, amelynek részese, s ütközése (a házassági parancs megtagadása) és mégis odatartozása (emiattn használhat Éanna rá is vonatkozó többes számot) egyaránt személyes boldogsága ellen tör.

Parménion tragikuma, hogy pozíciójában egy olyan hatalom képviselője, amelyik lemondott a tények tiszteletéről, s amelynek féktelen őrjöngését már zsákutcának kell minősítenie. De éppen az Parménion tragikus vétsége, hogy nem látja be vállalkozása tragikus képtelenségét: nem lehet a hatalmon belül lenni úgy, hogy kívül van azon, József Attila-i képpel: hiába ügyeskedik, nem foghat a macska egyszerre kint és bent egeret. Parménion erkölcsi elveiben, magatartásában messze fölötte áll annak a hatalomnak, amelyiknek a képviselőjében megjelenik, amelyiknek helytartója. De ha oly világosan látja annak végzetes tévútját, akkor miért marad mégis részese? Miért akar együtt élni vele? Még akkor is, amikor már felismerte, hogy nem tudja többé visszatéríteni, megváltoztatni. A tragikus vétség oka éppen ennek a kapcsolatnak a mélysége, ennek a hatalomnak egy korábbi, még nem torz állapotához való illuzorikus ragaszkodás s az ebből a régi összeszővődöttségéből származó különleges helyzet megtévesztő előnyeinek az elfogadása. A baráti, tehát bensőséges részes állapot fenntartása, megőrzése olyan időben is, amikor erre

már erkölcsi mód nincs. Tisztátalan helyzet ez: a személyes perspektívát az általános elvek elé helyezi, különleges, kivételes elbírálást fogad el önmaga számára, elvi értelemben is azzal átlátja magát, ami kizárólag az ő személyes lehetősége. Megtagadja a parancsot, nyíltan mondja véleményét, de elfogadja, hogy ezért másféle elbírálásban részesül, mint azok, akik nem gyermekkori játszótársai ennek a hatalomnak. Elfogadja a „nekem megengedi” pozícióját. S bízik is ennek a kivételes helyzetnek az erejében. Ennek a bizalomnak a végzetes tragikumát bontakoztatja ki elsősorban a dráma második és harmadik felvonása.

Ennek az egyszerre kívül-belül helyzetnek a következményei a második felvonásban már egyértelműen megmutatkoznak, a Harmadikban pedig végzetesnek bizonyulnak. Alexandrosz elfoglalhatná Bétisz várát, de neki az a becsvágya, hogy Bétisz önként hódoljon előtte: lélekben akarja megtörni az ellenállást. Ezért bűntetésül a házassági parancsot megtagadó Parméniont küldi Bétiszhez, hogy ő beszélje rá az önkéntes hódolásra. Bétiszt az asszonyok nászéjszakás árulása, majd Besszos gyalázatos gyilkossága, Dareiosz halálának híre, a „belülről rohadunk” keserűségének indulata erősíti kérélelhetetlen ellenállásában: „Ilyen csalódásokban erősödünk.” Parméniont ellenségnek tekinti, hiába mentette meg és hozta el neki Éannát, s hiába tárja fel előtte őszintén, nyíltan Alexandrosz egyesítő koncepcióját. Amit Parménion keserűséggel mond Alexandrosz koncepciójáról, azt Bétisz ironikus gyűlölettel ítéli el, s gyűlölete minden hellént ér, Parméniont is. Bétisz ugyanis nem ismeri a köztes állapotot, számára erőszakos hódítás idején csak hódító vagy ellenálló létezik, csak e kettő közül lehet választani. Neki kevés az, hogy Parménion nem hisz Alexandrosz elveinek helyességében: „Eredj uradhoz a kételyeiddel, és mondd meg neki kételytelenül: Bétisz nem eladó. A lánya sem eladó!”

Bétisz és Parménion, majd Éanna és Parménion párbeszéde a kényszerű többes szám tragikumára világít rá: „Vannak helyzetek, amikor a névmás egyes számban megszűnik létezni.” Parménion hiába különbözik gondolkodásban, elveiben és magatartásában egyaránt az alexandroszi mintától, mégis a hellének része, hozzájuk tartozik, Bétisz és Éanna tudatában is a Ti képviselője a Mi-vel szemben. Parménion elkeseredetten küzd eme többes számú szemlélet ellen, a népek harcán kívül eső „külön égtáj” lehetőségét reméli, az egymásra találó Én és Te illúzióját festi Éannának a Ti és Mi ostromcsapásai ellenében. Ennek a képzeletnek az illuzórikusságát azonban még a szerelmes Éanna is világosan látja: „Athéntől Egyiptomig egyetlen ég van. És ez a farkasüvöltés.”

Mindazt, amit nagy nehezen sikerül Parménionnak elérnie empátiájával, őszinteségével, objektivitásával, naiv tisztaságával — egy pillanat alatt a csaló szerepjátás látszatává teszi Demetriosz megjelenése. Mire sikerült Parménionnak meggyőznie Bétiszeket arról, hogy ő nem ellenség, akkorra a másik oldalon árulóvá minősült, hiszen nem teljesítette küldetését. Ezért érkezett meg Demetriosz a fegyveresekkel. Amilyen következetes és törvényszerű ez mint logika, éppoly megsemmisítő Parménionra nézve: Most már mindkét táborban árulónak számít. Ez döbrenti rá először vállalkozása képtelenségére, ez emeli fel a személyiség autonómiájának arra a magaslatára, ahol már nem átlátja magát, fölszámolja a romlott hatalomhoz fűző illúzióit, s a szuverén emberi magatartást minden egyéb érték fölé emeli: „nem könyörgök többet! Soha, soha, soha többé!”

Parménion magatartására jellemző azonban, hogy a meggyőződésnek erre a fokára végső soron személyes sértődésből, csalódásból jut. Azért számol le magában Alexandrosszal, mert Alexandrosz a neki adott szavát szegte meg Bétisz elrablásával. A személyességnek az elviség elé helyezése a fontos ebben a döntésben, s ez partikulárisá teszi értékét, labilissá az elhatározást, s újabb látszatok áldozatává a személyiséget. Parménion eddig is látta Alexandrosz tetteit, mégsem tagadta meg őt ilyen egyértelműen, csak akkor, mikor saját bőrén kellett tapasztalnia örültségét és szőszegését.

Parméniont ez a szemléleti korlátoltság vezeti vissza az illúziók világába a harmadik felvonásban. Amikor Alexandrosz Bétiszt szabadon engedi a túszként ör-

zött Parménion helyett cserébe, Parménion visszamenőleg is átértékeli a történeteket, s a tiszta szabadság és autonómia állapotából ismét visszatér az eltévesztett elkötelezettségbe. Nem Alexandrosz aljasságának, hanem Demetriosz cselvetésének minősíti Bétisz letartóztatását, s önmagát vádolja kishitűséggel, amiért szeszegőnek tartotta Alexandroszt. Sütő András lenyűgöző léleklátással mutatja meg a jószándékú Parménion tragikus gyengeségét: a hatalom szeretetét igénylő hajlamát. Meghatódik a zsarnok egyetlen gesztusától, s újra alárendeli személyiségét, sőt ideológiát csinál gyatraságához. A menekülés külön égtája helyett Szúzába akarja vinni Éannát, mert „Dareiosz után Bétisz meghódolása volt Sándor legnagyobb becsvágya. Érettem ezt föloldta: elhagyhatom-e Sándort?” Nem más ez, mint a megalkuvás ideológiája, ellentmondásba is keyeredik magával, hiszen miközben őt a múlt ereje vezeti vissza Alexandroszhoz, Éannától elvárná, hogy mindent elfelejtve vele menjen. Parménion tragikus vaksága, gyengesége, hogy nem számol az objektív helyzettel. Éanna súlyos figyelmeztetését — „Ne hagyj el. Ha futja még a megalkuvásból...” — is föloldja saját szándékainak tisztaságában, s a megnyert „szerelem és önkéntesség” eufóriájában megy vissza Szúzába. Újra teljes bizalommal Alexandrosz iránt. S újabb önleleplező gyengeségét bizonyítva: A megnyert szerelem örömét felfokozza benne az, hogy megegyezik Alexandrosz parancsával! Tehát a hatalom parancsa és az alávetettek igénye véletlen egybeesésének örül. Ama egyszeri személyes véletlennek, amelyik megengedi azt a látszatot, hogy a hatalomnak elég annyi engedelmesség, amennyiben még az alávetett is boldog lehet: „Urunk parancsa szerint cselekszem” — mondja örömmel Kalliszthenesznek, és figyelembe se veszi annak veszélyt jelző szavait. Olyan vétség ez, hogy életével kell érte fizetnie. Csak miután lefegyverzik, döbben rá végzetes tévedésére, s emelkedik fel újra arra a magaslatra, ahol egyszer már volt: a teljes szakítás, a teljes személyi szabadság szigetére. De ez a felismerése már késői: inkább csak másoknak szolgálhat tanulságul, neki az életébe rokon.

A drámának ez a fő eseményszála lényegi vonatkozásban mutat rokonságot Kolhaas tragédiájával: ott a törvénytisztelő ragaszkodott konokul az őt eltipró törvényhez, itt a hatalom gyermekkori játszótársa, barátja próbált minden körülmények ellenére hűséges maradni. Tragédiájuk is rokon: pusztulásukkal szerzik meg útjuk eltévesztettségének bizonyítékát. Sorsuk másik értelme, jelentése pedig annak a törvénynek, illetve hatalomnak a leleplezése, amelyik legjobb fiait is képes elpusztítani, ha érdeke vagy szeszélye úgy kívánja. Elpusztítja a törvénytisztelőt s a hűséges helytartót egyaránt, ha azok elemi emberi jogokat vele szemben védeni vagy akárcsak kívánni mernek. Etikus igényű személyiség és erkölcstelen hatalom egyezkedési kísérlete eleve tragikus a személyiség számára, ez Kolhaas és Parménion sorsának talán legfőbb tanulsága. A münzeri utat kétely nélkül választó Nagelschmidt és a tétovázás és alkudozás nélkül ellenálló Bétisz, ifjú Besszosz vagy Éanna egyaránt eszményi példává nőnek a drámákban. A tragikus vég pillanatában a kolhaasi, illetve szervéti naivságú Parménion is hozzájuk emelkedik — kathartikusan. A *szúzai menyegző*ben az autonóm, belső vezérlésű személyiségek fénye világítja meg a hasonló törekvésű, ám tragikus vakságú, naivságú személyiség útját és végzetét. Parménion sorsa azért is tragikus Kolhaaséhoz és Szervétéhez hasonlatosan, mert nem számol az objektív helyzettel, a változással és álsággal. Másrészt nem elhanyagolható mozzanat, hogy ő is részese annak a hatalomnak, helyesebben bensőségesen részese volt annak megváltozása előtt. Neki tehát bizonyos értelemben önmagával is szakítania kellene ahhoz, hogy autonóm személyiséggé váljék. Nem állhat át Bétiszék oldalára sem, hiszen ott volt, amikor a perzsák dúlták fel Athént. Neki éppen az a legmélyebb felismerése, hogy ez a dühödt adósságtörlesztés örültség, de semmit nem tud ellene tenni. A kiszakadás, a „külön égtáj” pedig az adott helyzetben megvalósíthatatlan. A dráma utolsó mondata, Éanna kétségbeesett kérdése, üres égbolt felé száll: „Ki mondja meg, hová meneküljünk az álmainkból is, én kedvesem, te hű Parménion?” Olyan kérdés ez, mint a Szervét máglyája mellett felhangzó: „Doktor úr, drága doktor úr, hol van ilyenkor az Isten? Hol az igazságos, a fényes Mindenható?”

A nyitott kérdés a tragikus vétségeknek a drámai személyiségen kívül eső övezetére is ráirányítja a figyelmet. Mert ahhoz, hogy egy örült hatalom mindent el tudjon követni, amit szeszélye vagy érdeke kíván, hogy előre tollba mondhassa a történelmet, ahhoz mindenre kész alattvalók kelljenek. A *szúzai menyegző* nemcsak Alexandrosz örült szeszélyeit jeleníti meg, hanem eleven alakok sokaságával mutatja meg azt a közeget, amelyiknek a segítségével az örülség realizálható. A katonák szinte az elemi ösztönök szintjén vegetálnak, helytartóik csak a hatalmi versengéssel különböznek tőlük. A helytartók egymás közötti hatalmi féltékenysége olyan bizonytalanságot teremt, melyben a gyenge személyiségek könnyűszerrel manipulálhatók. Kleisztosz igazi érdekkörét elevenen leplezi le Parménion méregpróbás színjátéka: Kleisztoszt nem érdekli „barátja” halála sem, csak az, hogy mi övele Alexandrosz terve. A helytartók örülnek Parménion Alexandroszról és Roxanéről mondott elítélő szavainak, mert azokkal majd visszaélhetnek. Önzésük és alázkodásuk egyaránt határtalan. Egymást jelentgetik, s ellenérzés nélkül fogadják a számukra rendelt asszonyt. Demetriosz pedig alig várja, hogy Parménion helyébe léphessen, az első alkalmat megragadja, hogy Parménion hűtlenségét bizonyítsa.

Nem különbek a meghódított perzsák sem: sokan önként hozzák lányaikat a menyegzőre, az adókedvezmény mindennél fontosabb. A főurak feleségei és lányai pedig boldog élvezői az erőszaknak. Különösen mély erkölcsi tragédiát sűrít Sütő András Roxané és Besszosz alakjába. Roxané (az esszétől eltérően) a drámában a legyőzött Dareiosz felesége, akit Alexandrosz azért vesz el, hogy az egyesülést tökélyre vigye, teljesen megtörje a perzsákat. Roxané előbb meg akarja mérgezni Alexandroszt, de aztán nagy hatalomvágygal készül az istenasszonyi szerepre, Éannát hazugsággal akarja megtörni, pedig még nem is tudja, hogy Dareiosz halott. Besszosz Dareiosz egyik vezére volt, s most ajándékképpen Dareiosz levágott fejét hozza selyemzsákban — hűsége bizonyítékául. Mindezek a „rabszolgáknál is származásosabb rabszolgák” teszik lehetővé Alexandrosz végzetes eltorzulását. Önként jelentkeznek a „hűségpróbák ügetőversenyén”. Példájuk tömegeket vonz, de a másik oldalon még elszántabbá teszi az ellenállókat, Bétiszt, az ifjú Besszoszt és Éannát. Vannak olyanok is, akik mintegy „menet közben” elégelik meg fölvállalt szerepüket: az őrségparancsnok, Szuzia, Kalliszthenész.

Mindezek a sorsok szorosan kapcsolódnak Parménion tragédiájába, összetetten motiválják azt, gyakran egymást is megvilágító ellentétek, mint Roxané és Éanna, vagy Besszosz és ifjú Besszosz, illetve Besszosz és Bétisz. S ez a polarizáció éppúgy kiemeli *A szúzai menyegző* kemény erkölcsi ítélkezését, mint Parménion árnyaltan kimunkált jelleme, s mint Sütő András nyelvének etikai ítéleteket kivételes erővel tömörítő aforisztikus képi ereje.